

RETRIBUTIVNI ODGOVORI TRANZICIJSKE PRAVDE U BOSNI I HERCEGOVINI

Pregledni naučni rad

Primljeno/Recieved: 3. 11. 2022.

Prihvaćeno/Accepted: 30. 11. 2022.

Mirza BULJUBAŠIĆ

Sažetak

Retributivni mehanizmi tranzicijske pravde nastoje omogućiti odgovore na zločine iz prošlosti, privedi odgovorne pravdi i na taj način omogućiti svojevrsnu satisfakciju žrtvi, te predstavljaju mogućnost za preveniranje eventualnih budućih zločina. Doima se da su retributivni mehanizmi imali najveći doseg u Bosni i Hercegovini. Brojni autori/ce zagovaraju da Bosna i Hercegovina predstavlja najbolji primjer retributivnih odgovora tranzicijske pravde u poređenju s drugim postkonfliktnim državama. U ovom radu ne postoji saglasnost za takav stav. Nasuprot, retributivni odgovori su imali brojne nedostatke kao što iznimno spori procesi i nedostaci jedinstvenog i strateškog pristupa u praksama. U ovom radu se vrši pregled retributivnih odgovora Bosne i Hercegovine na ratne zločine, zločine protiv čovječnosti i genocid, što uključuje institucionalne, okvirne normativne elemente i relevantne politike suprotstavljanja krivičnim djelima koja su predmet ovog rada. Na osnovu pregleda literature i stanja u odgovorima, razvija se osnova za argumentaciju da su retributivni odgovori bili nužni, ali uglavnom neuspješni. Zaključuje se da retributivni odgovori nikada nisu mogli ostvariti preventivne efekte koje zagovara tranzicijska pravda jer restaurativni mehanizmi tranzicijske pravde ili nisu postojali (npr. lustracije) ili nisu bili skrojeni da ostvare adekvatan učinak (npr. reparacije, Komisije za istinu i pomirenje).

Ključne riječi

tranzicijska pravda, ratni zločin, suđenja, pravosuđe, mehanizam

1. UVOD

Rat u Bosni i Hercegovini imao je apokaliptične razmjere. Prema Međunarodnom centru za tranzicijsku pravdu (2009) 140.000 ljudi je ubijeno i gotovo četiri miliona je su raseljeno tokom oružanog sukoba u bivšoj Jugoslaviji od toga između 95.940 (Tokača 2012) i 104.732 (Zwierzchowski & Tabeau 2010) je ubijeno u Bosni i Hercegovini. Procjenjuje se da na hiljade osoba se još uvijek vode kao nestali (npr. Sarkin et al. 2014); na hiljade osoba je bilo nezakonito

zatvarano u logore i zatočeničke objekte, silovano i zlostavljano tokom oružanog sukoba u Bosni i Hercegovini. Pravosudni odgovor je djelomice utvrdio razmjere zločina.

Potpisivanjem Dejtonskog mirovnog sporazuma 1995. godine uspostavljen je negativni mir (Galtung, 2009). Zaleđeni konflikt je trebao biti samo uvod za izgradnju mira i izgradnju države, a postojala je obaveza (*ius cogens*) odgovora na ratne zločine, zločine protiv čovječnosti i genocid. Cilj je bio odgovoriti na viktimizacije velikih razmjera iz prošlosti i uspostaviti osnove za preveniranje potencijalnih zločina u budućnosti. U tom periodu, tranzicijska pravda¹ izgledala je kao adekvatno sistematsko rješenje za odgovore na zločine iz prošlosti i izgradnju potencijala za preveniranje potencijalnih budućih kriza.

Iz trenutnog iskustva, u kontekstu restorativnih mehanizama, može se argumentirati da lustracije² nikada nisu primijenjene, pa su politike i političari koji su bili politički angažirani tokom rata nastavili djelovati u političkim arenama. Reparacije žrtvama i njihovim porodicama su ostale na marginama. Satisfakcija žrtvama je uglavnom ostala na deklarativnom karakteru, osobito uvažavajući političke retorike u posljednjih trideset godina koje zanemaruju i u određenim slučajevima vrijeđaju žrtvu. Procesi provjera (tj. *vetting*)³ policijskih i pravosudnih tijela nisu mogli otkriti sve odgovorne za zločine. U godinama nakon izvršenih provjera vođeni su brojni krivični procesi protiv policijskih službenika. Pokušaji uspostavljanja komisije za istinu i pomirenje, odnosno komisije za otkrivanje činjenica, na nivou države ili u postjugoslavenskom prostoru, nisu bili uspješni. Iako određeni izvještaji o otkrivenim činjenicama postoje uglavnom nemaju efekta na kreiranje politika niti na transformativne učinke u postjugoslavenskim društvima. Vrijedi spomenuti da se i sudski utvrđene činjenice negiraju ili minimiziraju, kao naprimjer izvršeni genocid u Srebrenici. Memorijali žrtvama su sporadični, dok se sjećanja na vojsku i policiju, uključujući osuđene za genocid i udruženi zločinački poduhvat, simbolički nalaze u prostoru. Memorijali i memorijalizacije su ili kolonizirane od pobjednika rata, etničarskih politika, ili su dio ritualnih praksi ograničenih na vrijeme (pri)sjećanja. Simboli, u ratu nastalih međunarodno nepriznatih država, još uvijek markiraju teritoriju „zaleđenu mirovnim sporazumom“. Ratni zločinci se veličaju i desničarski ekstremizam predstavlja izazov i prijetnju (Buljubašić, 2022).

¹ Postoje brojne definicije tranzicijske pravde. Vjerovatno najuvreženija je ona koja tranzicijsku pravdu definiše kao odgovor na sistemska i rasprostranjena teška kršenja ljudskih prava koja zahtjevaju priznanje za žrtve i koja promovišu mogućnosti mira, pomirenja i demokracije (ICTJ, 2017). Prema Olsenu i sar. (2010) tranzicijska pravda je skup procesa osmišljenih s ciljem reagovanja na kršenja ljudskih prava, koja su nastala uslijed političkih nemira, državnih represalija ili oružanog konflikta (o definiranju tranzicijske pravde i genealogiji pogledati Buljubašić, 2021).

² Lustracija je proces regulisanja djelovanja bivših vlada i njenih službenika; ona definiše načine političkog i društvenog učešća u postkonfliktnim vladama. Konceptualno zasnovana je na Rimskom pravu *lustrum* ritualima koji su se provodili u cilju pročišćenja pojedinaca ili društva kroz uklanjanje „zagađenja“. Lustracija je dobila na značaju prilikom uklanjanja nacista sa vlasti poslije Drugog svjetskog rata i postkomunističke tranzicije u demokratski način upravljanja državom koji je uslijedio nakon raspada Saveza Sovjetskih Socijalističkih Republika.

³ Potrebno je razlikovati *vetting* od lustracije. *Vetting* je ispitivanje integriteta i kapaciteta određene osobe da bi se provjerila njegova/njena podobnost za obavljanje određene funkcije u javnoj instituciji. S druge strane, lustracija je provjera koja se ne zasniva na ocjenjivanju integriteta jedne osobe, već se ispituje njena povezanost sa određenom političkom grupacijom ili institucijom za koje se vjeruje da su prouzrokovali kršenja ljudskih prava.

Institucionalne, zakonske i ustavne reforme su izvršene, ali nisu samostalno mogle odgovoriti na nasljeđa rata i ratnih zločina.⁴

Na kraju, krivični procesi su započeti dok su zločini velikih razmjera izvršavani na tlu Bosne i Hercegovine, a njihov karakter je bio isključivo retributivni, što će biti izloženo u nastavku rada. Bez efektivnih restorativnih mehanizama tranzicijske pravde nije se moglo očekivati da će pravosudni odgovori na zločine imati društveno katarzičan učinak. U ovome radu će se uspostaviti osnova za potvrđivanje takve argumentacije. Biti će izvršen pregled korištenih retributivnih mehanizama tranzicijske pravde u smislu institucionalnih, odnosno pravosudnih odgovora, korištenih normi, te strateškog pristupa u retributivnim odgovorima tranzicijske pravde. Na kraju rada predstaviti će se kritički osvrt na retributivne odgovore, ali umjesto odgovora o učincima cilj je uspostaviti osnovu za buduće rasprave o tome da li i u kojoj mjeri je doseg tranzicijske pravde u Bosni i Hercegovini bio limitiran na intervencionizam bez sadržaja?

2. RETRIBUTIVNI MEHANIZMI TRANZICIJSKE PRAVDE U MEĐUNARODNOM KONTEKSTU

2.1. Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju

Jedan od uvjeta za sigurnost, pokušaje dostizanja pravde i pomirenja bilo je kažnjavanje odgovornih pojedinaca za ratne zločine, zločine protiv čovječnosti i genocid te posljedično suočavanje sa činjenicama iz ratnih perioda. Vijeće sigurnosti Ujedinjenih nacija je u državama bivše Jugoslavije rezolucijom broj 808. iz 22. februara 1993. godine i rezolucijom broj 827. iz 25. maja 1993. godine oformilo privremeni (*ad hoc*) Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju. To je nadnacionalni organ oformljen za potrebe procesuiranja svih izvršitelja kršenja međunarodnog humanitarnog prava i običaja ratovanja sa prostora Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije od 1. januara 1991. godine do 2001. godine. Strategija suda se vremenom mijenjala, pa su lica procesuirana u skladu s Pravilima o postupcima i dokazima (Ujedinjene nacije, 2002) i to samo najodgovornija lica za četiri kategorije krivičnih djela koje su definirane Statutom: kršenje Ženevskih konvencija iz 1949. godine, kršenje zakona i običaja ratovanja, genocid i zločine protiv čovječnosti (*Cf.* Kerr, 2004).

Rezolucijama Vijeća sigurnosti broj 1503. iz 2003. godine⁵ i 1534. iz 2004. godine⁶ Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju je usmjerio djelovanje na krivične procese protiv najodgovornijih osoba, a predmeti protiv srednjerangiranih i nižerangiranih pojedinaca

⁴ Mehanizmi tranzicijske pravde se mogu podijeliti u dvije grupe: (i) sudski ili retributivni mehanizmi tranzicijske pravde i (ii) nesudski ili restorativni mehanizmi tranzicijske pravde. Sudski mehanizmi u svom središtu imaju krivične ili građanske postupke pred sudovima, neovisno o kojem se stvarno nadležnom sudu radi; to mogu biti lokalni, nacionalni, hibridni i međunarodni sudovi. Nesudski mehanizmi imaju mnogo šire područje djelovanja i obuhvataju (i) komisije za istinu i pomirenje (ii) lustracijske procese (iii) amnestiju (iv) veting (v) reparacije žrtvama (vi) memorijalizacije (vii) reforme institucija, zakona i sigurnosnog sistema. Ovi procesi uključuju i (viii) demobilizaciju pripadnika vojske i policije (ix) razoružavanje vojnih i drugih jedinica i (xii) reintegraciju (o restorativnim mehanizmima pogledati Buljubašić, 2021; o restorativnoj pravdi Smajlagić, 2020)

⁵ Rezolucija Ujedinjenih nacija br. 1503. (2003) koju je prihvatilo Vijeće sigurnosti na svojoj 4817. sjednici, 28.8.2003. godine.

⁶ Rezolucija Ujedinjenih nacija br. 1534. (2004) koju je Savjet bezbjednosti usvojio na svojoj 4935. sjednici, 26. marta 2004. godine.

su trebali biti procesuirani pred nacionalnim sudovima (Kerr, 2004). Ovim su inicirani prvi koraci prema zatvaranju djelovanja Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju. Sud je zatvoren 31. decembra 2017. godine. Procesuirana je 161 osoba, a od toga 90 osuđenih, uključujući dva ponovljena postupka, 19 oslobođenih, 13 pojedinaca prosljeđenih nacionalnim pravosuđima i 37 obustavljenih postupaka (ICTY, 2022). Iako je izložen brojnim kritikama sud je ostavio nasljeđe za međunarodno krivično pravo i pravnu praksu, te neprocjenjivu arhivsku dokumentaciju (Peterson, 2006).

2.2. Međunarodni rezidualni mehanizam za krivične sudove

Tokom 2010. godine Vijeće sigurnosti Ujedinjenih nacija Rezolucijom 1966. osnovalo je Međunarodni rezidualni mehanizam za krivične sudove s ciljem preuzimanja određenih funkcija Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju i Međunarodnog krivičnog suda za Ruandu (Bonačić, 2014, pogledati Bonačić, 2012; Krapac, 2011). Ogranak za bivšu Jugoslaviju otvoren je u Haagu gdje je bio smješten i *ad hoc* sud čije funkcije je preuzeo. Konkretno funkcije mehanizma su suđenje u prvostepenim postupcima ili takozvano suđenje bjeguncima, preispitivanje prvostepenih presuda, ustupanje predmeta nacionalnim pravosuđima, zaštita svjedoka i žrtava, nadzor nad izvršenjem kazni, pomilovanjem i ublažavanjem kazni, pružanje pomoći nacionalnim pravosuđima, postupci zbog nepoštovanja suda i davanja lažnog iskaza, provođenje žalbenih postupaka, te čuvanje i vođenje arhiva. Statut Rezidualnog mehanizma je u ravni sa Statutom Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju. Rezidualni mehanizam je, također, institucija privremenog karaktera (Pittman, 2011; McIntyre, 2011).⁷

Kao što je ranije navedeno brojne kritike se mogu uputiti odgovorima na ratne zločine, zločine protiv čovječnosti i genocid u međunarodnom kontekstu. Naprimjer, suđenja su se dešavala daleko od Bosne i Hercegovine, strategija suda se mijenjala pa su procesuirani samo selektirani najodgovorniji pojedinci, neki pojedinci su čak neformalno amnestirani zbog saradnje s pravosuđem, a konačni rezultati suda nisu „širokih ruku“ prihvaćani, odnosno odbacivani su od strane politika etničkih grupa čiji pojedinci su procesuirani ili su osuđeni za najteže zločine poznate čovječanstvu. Mnoge druge brojne kritike se mogu iznijeti prema krivičnim procesima u međunarodnom kontekstu, ali se doima da svi argumenti manje vrijede kada se istakne da su ovakva suđenja bolje nego nikakva, jer Bosna i Hercegovina tokom i neposredno nakon rata nije bila kapacitirana za pravosudne odgovore.

3. RETRIBUTIVNI MEHANIZMI TRANZICIJSKE PRAVDE U NACIONALNOM KONTEKSTU

Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju nema monopol nad svim predmetima ratnih zločina; oni se procesuiraju i u nacionalnim okvirima država bivše Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, ali i u drugim državama, u skladu sa načelima univerzalnosti (pogledati npr. Munivrana Vajda i Novoselec, 2017) i *aut dedere aut judicare*,⁸ naprimjer u Saveznoj Republici Njemačkoj, Kraljevini Danskoj i Republici Austriji. Pored Bosne i Hercegovine najviše predmeta

⁷ Ovaj rad se ne bavi odgovornosti država (ali pogledati Softić, 2020)

⁸ Načelo *aut dedere aut judicare* znači izručenje ili ekstradicija. Ukratko, država od koje se traži pravno utemeljeno i opravdano izručenje osumnjičenog/optuženog ima obavezu ili mu suditi ili ga izručiti (pogledati Softić, 2013).

pred nacionalnim pravosuđem procesuirano je pred Vijećem za ratne zločine Okružnog suda u Beogradu, Republika Srbija.

Prema tome, Bosna i Hercegovina je nakon potpisivanja Općeg okvirnog sporazuma za mir⁹ preuzela određenu jurisdikciju nad procesuiranjem ratnih zločina, zločina protiv čovječnosti i genocida. Na početku, sudski procesi su bili iznimno spori i neobjektivni. Kako bi spriječili politizaciju i unaprijedili građanske slobode u Bosni i Hercegovini, 1996. godine uspostavljena je Jedinica za pravila puta kao ogranak Tužilaštva Međunarodnog krivičnog tribunala za bivšu Jugoslaviju. Funkcija Jedinice bila je da vrši kontrolu i nadzor nad istragama i optužnicama¹⁰ za ratne zločine, zločine protiv čovječnosti i genocid u Bosni i Hercegovini.

U skladu sa Rezolucijom 1503. Ujedinjenih nacija, Ured Visokog predstavnika¹¹ naložio je osniivanje specijaliziranog vijeća za ratne zločine. Parlament Bosne i Hercegovine je 3. jula 2002. godine usvojio Zakon o Sudu Bosne i Hercegovine kako bi se adekvatno suočili sa najtežim krivičnim djelima i njihovim izvršiteljima.¹² Nižerangirani sudovi¹³ su do tada procesuirali predmete ratnih zločina, a od oktobra 2004. godine kada je osnovan specijalizirani hibridni sud¹⁴ na državnom nivou preuzete su određene obaveze.¹⁵ Posebni odjel za ratne zločine Bosne i Hercegovine započeo je sa radom 9. marta 2005. godine.

⁹ Dejtonski (mirovni) sporazum.

¹⁰ Uspostavljene su četiri kategorije optužnica i to: (i) predmeti A kategorije – stepen sumnje da je određena osoba izvršila krivično djelo se nalazi na tolikom nivou da optužnica može biti podignuta, (ii) predmeti B kategorije – stepen sumnje da je određena osoba izvršila krivično djelo nije dosegao takav nivo da bi se optužnica mogla podići, (iii) predmeti C kategorije – sumnja da je određena osoba izvršila krivično djelo nije na takvom nivou i potrebna je dodatna istraga, (iv) predmeti D kategorije – ne postoji osnova sumnje da je određena osoba izvršila krivično djelo.

¹¹ Ured visokog predstavnika je nadnacionalni organ oformljen Dejtonskim mirovnim sporazumom. Radi se o *ad hoc* instituciji koja nadgleda civilne aspekte održavanja mirovno sporazuma u Bosni i Hercegovini.

¹² Sud Bosne i Hercegovine je specijalizirani sud i ima tri odijeljenja: (i) Odjel I – Posebni odjel za ratne zločine, (ii) Odjel II – Posebni odjel za organizirani kriminal i korupciju i (iii) Odjel III – Upravni odjel.

¹³ Bosna i Hercegovina je teritorijalno podijeljena na dva entiteta (Federaciju Bosne i Hercegovine i Republiku Srpsku) i Brčko Distrikt Bosne i Hercegovine. U Federaciji djeluje 10 prvostepeni sudova, dok u Republici Srpskoj djeluje 6 okružnih sudova u predmetima ratnih zločina. Drugostepeni organi su Vrhovni sudovi Federacije i Republike Srpske.

¹⁴ U početku djelovanja sudska vijeća za ratne zločine su bila sastavljena od dvojice međunarodnih i jednog domaćeg sudije. Tokom 2010. godine sastav vijeća je promijenjen i činila su ga dvojica domaćih sudija i jedan međunarodni, da bi nakon izvjesnog vremena sudske vijeće za ratne zločine Suda Bosne i Hercegovine bilo u potpunosti domicilno.

¹⁵ Sud Bosne i Hercegovine nije jedini organ u kojem se procesuiraju najteža krivična djela. Sve do početka formalno-pravnog funkcionisanja Suda Bosne i Hercegovine, brojni predmeti procesuirani su na nižim sudovima, koji idalje procesuiraju predmete ratnih zločina. Radi se o lokalnim sudovima i to šest prvostepeni okružni sudova u entitetu Republika Srpska, 10 prvostepeni kantonalni sudova u entitetu Federacija Bosna i Hercegovina i Osnovni sud Brčko Distrikta Bosne i Hercegovine, dok su drugostepeni sudovi Vrhovni sud Federacije Bosne i Hercegovine, Vrhovni sud Republike Srpske i Apelacioni sud Brčko Distrikta Bosne i Hercegovine.

	BiH	FBiH	RS	BD BiH
(Prvogostepeni) ¹⁶		Općinski sudovi	Osnovni sudovi	
(Drugostepeni) Prvogostepeni	Sud Bosne i Hercegovine, Odjeljenje za ratne zločine	Kantonalni sudovi	Distriktni sudovi	Osnovni sud
Drugostepeni	Apelaciono odjeljenje Suda Bosne i Hercegovine, Odjeljenje za ratne zločine	Vrhovni sud	Vrhovni sud	Apelacioni sud

Prikaz 1. Sudski sistem Bosne i Hercegovine nakon reforme krivičnog pravosuđa

Prikaz 2. Sudski sistem Bosne i Hercegovine nakon 2005. godine¹⁷

Ratni zločini, zločini protiv čovječnosti i genocid regulisani su odredbama Krivičnog zakona Bosne i Hercegovine. Reformom krivičnog pravosuđa, odnosno Odlukom Visokom predstavniku 2003. godine donesen je Krivični zakon Bosne i Hercegovine u kojem je predviđen čitav niz krivičnih djela među kojima se nalaze i krivična djela ratnih zločina, zločina protiv čovječnost i genocida te

¹⁶ Nižerangirani predmeti mogu biti raspravljani pred općinskim ili osnovnim sudovima i apelacioni postupak u tom slučaju bi išao prema Kantonalnim ili Distriktnim sudovima. Ipak teži predmeti mogu biti raspravljani pred kantonalnim ili distriktnim sudovima, a apelacija u tom slučaju bi išla prema vrhovnim sudovima entiteta. Predmeti ratnih zločina se najčešće raspravlju pred kantonalnim ili okružnim sudovima.

¹⁷ Nakon što je Dom za ljudska prava prestao da funkcioniše 2003. godine, osnovana je komisija za ljudska prava unutar Ustavnog suda Bosne i Hercegovine kako bi okončala rad na preostalim predmetima, a imala je mandate od jedne godine. Novi predmeti kršenja ljudskih prava i ustavnih garancija su u nadležnosti Ustavnog suda Bosne i Hercegovine.

drugih povezanih krivičnih djela. Krivični zakon je usklađen sa svim međunarodnim standardima i Ustavom Bosne i Hercegovine. Inkriminacija je predviđena u glavi XVII pod nazivom *Krivična djela protiv čovječnosti i vrijednosti zaštićenih međunarodnim pravom*.¹⁸ Iz naziva glave Krivičnog zakona može se zaključiti da osnov za inkriminaciju se nalazi u međunarodnim konvencijama i njihovim kršenjem se krše i norme međunarodnog ratnog i humanitarnog prava. Imaju i zajedničke karakteristike koje opravdavaju njihovo grupisanje u navedenu glavu Krivičnog zakona, a to je (grupni) objekat zaštite - čovječnost i druge vrijednosti zaštićene međunarodnim pravom. To su opće ljudske temeljne vrijednosti – ljudska prava (pogledati Sadiković, 2002; Donnelly, 1999). Krivična djela se mogu izvršiti u vrijeme ratnog ili oružanog sukoba, ali izuzetak u *tempore criminis* smislu može biti genocid i zločini protiv čovječnosti. Status počinitelja je do određene mjere irelevantan, to mogu biti pojedinci ili organizovane grupe koje djeluju samostalno ili uz naređenje višeg autoriteta, naprimjer političke organizacije ili komandnog sastava vojske/policije. Ova krivična djela se najčešće vrše sa umišljajem.¹⁹ Za sva krivična djela u članu 180. predviđena je individualna krivična odgovornost. Pored toga, kazne kratkotrajnog²⁰ i dugotrajnog zatvora²¹ i mogućnost primjene mjera sigurnosti²² su također zajednička karakteristika krivičnih djela koja spadaju u navedenu glavu Krivičnog zakona.

Vrijedi dodati da su sva krivična djela nezastariva prema Konvenciji o nezastarivosti ratnih zločina i zločina protiv čovječnosti iz 1968. godine. Konkretnije, odredbe Krivičnog zakona Bosne i Hercegovine predviđaju da krivično procesuiranje i izvršenje krivične sankcije ne mogu zastariti za navedena krivična djela. Također, prema članu 3. Zakona o pomilovanju Bosne i Hercegovine isključena je svaka mogućnost pomilovanja za ova krivična djela. Ipak, postoje razlike između krivičnih djela koje se ogledaju u radnji izvršenja, posljedici, subjektivnim i objektivnim elementima krivičnih djela (Tomić, 2008).

¹⁸ Krivični zakon Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, koji je preuzet Uredbom sa zakonskom snagom kao republički zakon Bosne i Hercegovine, u glavi XVI *Krivična djela protiv čovječnosti i međunarodnog prava* propisuje niz krivičnih djela: ratni zločini protiv civilnog stanovništva, ratni zločini protiv ranjenika i bolesnika, ratni zločini protiv ratnih zarobljenika, organizovanje grupe i podsticanje na izvršenje genocida i ratnih zločina, protivpravno ubijanje i ranjavanje neprijatelja, protivpravno oduzimanje stvari od ubijenih i ranjenih na bojištu, upotreba nedozvoljenih sredstava borbe, povreda parlamentara, surovo postupanje s ranjenicima, bolesnicima ili ratnim zarobljenicima, neopravdana odlaganje repatrijacije ratnih zarobljenika, uništavanje kulturnih i istorijskih spomenika, podsticanje na agresivni rat i zloupotreba međunarodnih znakova. Ova djela još uvijek imaju praktične implikacije kao što je naprimjer upotreba načela *lex mitius* prema kojem se sankcija može izreći na osnovu Krivičnog zakona Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije. Potrebno je istaći da Krivični zakon Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine nije imao inkriminisana ova i slična krivična djela (Sokolović & Krajina, 1981).

¹⁹ Počinitelj mora biti svjestan da činjenjem neke od radnji izvršenja krši međunarodne standarde, te da su te radnje usmjerene protiv objekta zaštite.

²⁰ Kratkotrajna kazna zatvora se izriče u rasponu od 30 dana do 20 godina, na pune godine i mjesece, a do šest mjeseci na pune dane.

²¹ Kazna dugotrajnog zatvora se izriče u rasponu od 21 do 45 godina, i to isključivo na pune godine.

²² Sigurnosnim mjerama se otklanjaju stanja ili uslovi koji mogu utjecati na počinitelja da ubuduće ne čini krivična djela. Postoji pet mjera sigurnosti za punoljetne počinitelje: (i) obavezno psihijatrijsko liječenje (na slobodi), (ii) obavezno liječenje od ovisnosti, (iii) zabrana vršenje poziva, djelatnosti ili dužnosti, (iv) zabrana upravljanja prijevoznim sredstvom, (v) oduzimanje predmeta.

U kontekstu krivičnopravne sankcije primjenjuje se i opšte krivičnopravno načelo *lex mitius*,²³ odnosno može doći do primjene Krivičnog zakona Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije. *Tempore criminis* ovih krivičnih djela se odnosi na primjenu Krivičnog zakona Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, čega se najčešće i pridržavaju sudovi Bosne i Hercegovine. Brojni međunarodni dokumenti²⁴ naglašavaju neophodnost retroaktivne primjene zakona u slučaju da kasniji zakoni propisuju isto krivično djelo, kao i krivični zakon koji je bio na snazi u vrijeme izvršenja krivičnog djela, a koji je blaži zakon u smislu kazne od kasnije izmijenjenih krivičnih zakona.²⁵

Nakon reforme pravosudnog sistema 2003. godine usvojeni su novi procesni zakoni iz oblasti krivičnog prava koji su značajno izmijenili i regulisali krivični postupak. Zakoni su raslojeni na četiri nivoa: državnom, entitetskim i Brčko Distriktu Bosne i Hercegovine. Protokom vremena Zakoni su izmijenjeni i dopunjeni. Navedeni zakoni imaju široko područje praktične primjene, ali ne postoje specifične odredbe niti posebni zakoni koji tretiraju procesna pitanja ratnih zločina, zločina protiv čovječnosti i genocida.²⁶ Izuzetak predstavlja član 27a. Zakona o krivičnom

²³ *Lex mitius* predstavlja načelo krivičnog prava koje podrazumjeva retroaktivnu primjenu zakona koji je blaži za izvršitelja.

²⁴ Deklaracija o pravima čovjeka i građanina iz 1789. godine propisuje u članu 8. da "Niko ne može biti kažnjen, osim na osnovu zakona donijetog i proglašenog prije delikta i zakonito primjenjenog". Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima iz 1948. godine propisuje u članu 11. "Niko se ne smije osuditi za djela ili propuštanja koja nisu predstavljala krivično djelo po unutrašnjem ili međunarodnom pravu u vrijeme kada su izvršena". Isto tako ne smije se izricati teža kazna od one koja se mogla primijeniti u vrijeme kada je krivično djelo izvršeno. Povelja o osnovnim pravima u Evropskoj uniji iz 2000. godine u članu 49. stav 1. navodi "Niko se ne smije smatrati krivim za krivično djelo zbog činjenja ili nečinjenja koje, u vrijeme kada je učinjeno, po nacionalnom ili međunarodnom pravu nije predstavljalo krivično djelo". Ne smije se primijeniti teža kazna od one koja je bila predviđena u vrijeme kada je krivično djelo učinjeno. Ukoliko, nakon izvršenja krivičnog djela, zakon za njega predviđi manju kaznu, primjenice se ta kazna. Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima iz 1966. godine propisuje u članu 15. "Niko se ne smije osuditi za činjenje ili nečinjenje koje nije ni po domaćem ni po međunarodnom pravu bilo krivično djelo u doba izvršenja". Isto tako se ne može odrediti teža kazna od one koja je bila primjenjiva u vrijeme kada je krivično djelo izvršeno. Ako poslije izvršenja djela zakon odredi blažu kaznu, izvršilac će se koristiti tom blagodati. Rimski statut Međunarodnog krivičnog suda u članu 22. *Nullum crimen sine lege* navodi "Lice neće biti krivično odgovorno na osnovu ovog statuta osim ako ponašanje o kojem je riječ ne predstavlja, u vrijeme kad je preduzeto, zločin koji je u nadležnosti Suda". U članu 24. stav 2. propisuje "[U] slučaju promjene zakona primjenjivog na određeni slučaj koji nastupi prije donošenja pravosnažne presude", primjenice se zakon koji je povoljniji za lice protiv koga se vodi istraga, koje se krivično goni ili koje je osuđeno.

²⁵ Prema Krivičnom zakonu Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije za ratne zločine propisana je kazna zatvora od 5 do 15 godina, odnosno 20 godina ili smrtna kazna. Obzirom da se smrtna kazna prema Evropskoj konvenciji ne primjenjuje u Bosni i Hercegovini gornja granica krivične sankcije je 15, odnosno 20 godine. Kako smo istakli, Sud Bosne i Hercegovine primjenjuje krivični zakon sa državnog nivoa, argumentujući da je pravedno i legitimno donositi presude na osnovu navedenog zakona, prema kojem su zapriječene kazne u rasponu od 10 do 45 godina. Ipak, predmeti sa Evropskog suda za ljudska prava (*Maktouf i Damjanović v. Bosna i Hercegovina No. 2312/08 34179/08*) su ukazali na potrebu pravne primjene načela *lex mitius*.

²⁶ Među najznačajnijim izmjenama krivičnog procesnog zakona, u kontekstu toka krivičnog postupka su: (i) ukidanje instituta istražnog sudije čime je nadležnost za vođenje istrage stavljena na teret tužioca i

postupku u odredbi prenošenja predmeta na sudove i tužilaštva na čijem području je izvršeno ili pokušano krivično djelo (mjesna nadležnost).²⁷ Dodatno, Sud Bosne i Hercegovine u skladu sa članom 449. Zakona o krivičnom postupku može prenijeti predmete koji nemaju oznaku „osjetljivih“ predmeta na kantonalne i okružne entitetske sudove, ali i entitetska tužilaštva mogu pokretati istragu i podići optužnicu na entitetskim sudovima, odnosno proslijediti je na državni sud. Postoje, također, posebna pravila u članu 264. Zakona o krivičnom postupku Bosne i Hercegovine, koja regulišu ispitivanje oštećenog svjedoka o seksualnom životu prije izvršenja krivičnog djela. Bilo kakvi dokazi o ranijem seksualnom iskustvu, ponašanju ili orijentaciji oštećenog neće biti prihvatljivi. Kada govorimo o ratnim zločinima, zločinima protiv čovječnosti i genocidu pristanak žrtve ne može biti upotrijebljen u kontekstu odbrane optuženog (OSCE, 2013). Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju je prepoznao Sud Bosne i Hercegovine kao jedini legitiman sudački organ za povjeru procesuiranja najtežih krivičnih djela poznatih čovječanstvu. Ranije navedena Strategija za okončanje rada međunarodnog sud predviđala je prenos predmeta na nacionalne sudove, a to su: (i) predmeti koje Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju ustupa domaćem pravosuđu u skladu s Pravilom 11*bis* Pravila o postupku i dokazima,²⁸ (ii) predmeti u kojima je Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju potvrdio optužnicu, ali nije započeo suđenje, jer je sudsko vijeće donijelo pravosnažnu odluku da se predmet ustupi

policije, (ii) uvođenje institucije sudije za prethodni postupak čija uloga je da odlučuje o upotrebi mjera procesne prinude ili pritvora i ograničavanju temeljnih ljudskih prava kao što je sloboda osumnjičenih tokom istrage, uvođenje brojnih mjera s ciljem podsticanja efikasnosti u postupku, (iii) na glavnom pretresu tužilac i branilac imaju aktivnu ulogu u kontekstu argumenata, izvođenja dokaza, unakrsnom i direktnom ispitivanju svjedoka i aktivnom ulaganju prigovora, (iv) indirektno uvođenje načela konsenzusa među kojima je najznačajniji institut sporazuma o priznanju krivnje između tužioca i osumnjičenog, a koji u smislu ratnih zločina može biti koristan prilikom prikupljanja posrednih dokaza, zatim uvođenje mjera zaštite svjedoka koji je od iznimnog značaja za predmete ratnih zločina na sudovima Bosne i Hercegovine (Sijerčić Čolić, 2008).

²⁷ U slučaju da se postupak vodi za krivična djela: (i) genocida, (ii) zločina protiv čovječnosti, (iii) ratnog zločina protiv civilnog stanovništva, (iv) ratnog zločina protiv ranjenika i bolesnika, (v) ratnog zločina protiv ratnih zarobljenika, (vi) organizovanje grupe ljudi i podstrekavanje na učinjenje krivičnog djela genocida, (vi) zločina protiv čovječnosti i ratnih zločina, protupravnog ubijanja i ranjavanja neprijatelja, (vii) protupravnog oduzimanje stvari od ubijenih i ranjenih na ratištu, (viii) povrede zakona i običaja ratovanja, (ix) individualne krivične odgovornosti, (x) povrede parlamentara, (xi) neopravdano odgađanje povratka ratnih zarobljenika i (xii) uništavanje kulturnih, historijskih i religijskih spomenika, sud može prenijeti predmet drugom mjesno nadležnom sudu, ali najkasnije do zakazivanja glavnog pretresa. Tokom istrage prijedlog može uraditi samo tužilac, a u postupku optuživanja stranke ili branilac. Odluku donosi sudskog vijeće sastavljeno od trojice sudija. Prilikom donošenja odluke o prenosu predmeta sud mora uzeti u obzir težinu krivičnog djela, kao i specifične karakteristike počinitelja, te bilo koje druge okolnosti koje se odnose na predmet i njegovu složenost (npr. Zakon o krivičnom postupku Federacije Bosne i Hercegovine, Službene novine FBiH, 35/03, 37/03, 56/03, 78/04, 28/05, 55/06, 27/07, 53/07, 09/09, 12/10 i 08/13).

²⁸ Pravilo 11*bis*, u stavu A predviđa: “[n]akon što je optužnica potvrđena, a prije početka suđenja, bez obzira na to da li je optuženi pod nadzorom Međunarodnog suda, predsjednik može imenovati vijeće sastavljeno od troje stalnih sudija izabranih iz sastava pretresnih vijeća koje će biti jedina i isključiva instanca za utvrđivanje da li predmet treba proslijediti vlastima države: na čijoj teritoriji je krivično djelo počinjeno ili u kojoj je optuženi uhapšen ili koja je nadležna za takav predmet, te je voljna i adekvatno pripremljena da ga preuzme” (Pravila o postupku i dokazima, 2002, 8).

domaćem pravosuđu na dalje postupanje, (iii) predmeti koje je pregledala Jedinica za pravila puta Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju, (iv) predmeti u kojima su domaće institucije iz Bosne i Hercegovine sprovele istragu, a zatim ih proslijedile jedinici za Pravila puta da bi dobili njihovo mišljenje, kako bi utvrdili da li su prikupili dovoljno dokaza koji ukazuju da postoje osnovi sumnje da bi osoba mogla biti stavljena u pritvor, (v) predmeti iz Tužilaštva Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju u kojima je Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju sproveo istragu, ali nije podigao optužnicu, i (vi) svi predmeti koji su započeti nakon isteka mandata Jedinice pravila puta u oktobru 2004. godine (Pravila o postupku i dokazima, 2002).²⁹

Imajući navedeno u vidu, Bosna i Hercegovina je usvojila Zakon o ustupanju predmeta od strane Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju Tužilaštvu Bosne i Hercegovine i korištenje dokaza pribavljenih od Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju u postupcima pred sudovima u Bosni i Hercegovini. Sudovi i tužilaštva u Bosni i Hercegovini mogu koristiti dokaze koji su izvedeni pred Međunarodnim krivičnim sudom za bivšu Jugoslaviju ili one koji su prikupljeni od Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju. Navedenim zakonom se reguliše ustupanje kompletnih predmeta, korištenje i prihvatljivost dokaza prikupljenih od strane Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju pred sudovima Bosne i Hercegovine.

Azra Miletić (2008) navodi da Zakon o ustupanju predmeta od strane Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju Tužilaštvu Bosne i Hercegovine i korištenje dokaza pribavljenih od Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju u postupcima pred sudovima u Bosni i Hercegovini određuje posebna pravila u korištenju određene vrste dokaza u krivičnom postupku, pa se može posmatrati kao *lex specialis* u odnosu na Zakon o krivičnom postupku Bosne i Hercegovine koji sadrži opća pravila o dokazima i dokazivanju. Iz odredaba Zakona zaključuje se da ukoliko Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju ustupa predmet u kojem je optužnica potvrđena prema Pravilu 11bis³⁰ Pravidnika o postupku i dokazima Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju krivično, gonjenje, u skladu sa tačkama optužnice i činjenicama navedenim u njoj, preuzima Tužilaštvo Bosne i Hercegovine, odnosno odjel Tužilaštva za ratne zločine. U slučaju izmjene optužnice koja je prosljeđena od Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju, Tužilaštvo navedenu mora dostaviti Sudu Bosne i Hercegovine na potvrđivanje, a ukoliko se prosljeđuje predmet u kojem nije potvrđena optužnica Sud Bosne i Hercegovine krivično gonjenje poduzima u skladu sa odredbama Zakona o krivičnom postupku Bosne i Hercegovine.

²⁹ Zakoni, na osnovu kojih se utemeljilo Odjeljenje za ratne zločine i prenos predmeta sa Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju na nacionalne sudove su: Zakon o izmjenama i dopunama zakona o Sudu Bosne i Hercegovine, Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o Tužilaštvu Bosne i Hercegovine, Zakon o prenosu predmeta sa Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju na Tužilaštvo Bosne i Hercegovine i korištenju dokaza koje je prikupio Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju u postupcima na sudovima u Bosni i Hercegovini, Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o zaštiti ugroženih svjedoka i svjedoka pod prijetnjom i Zakonu o izmjenama i dopunama Krivičnog zakona Bosne i Hercegovine.

³⁰ Ovim pravilom regulisana je procedura prosljeđivanja predmeta iz nadležnosti Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju u nadležnost sudova zemlje na čijoj teritoriji je počinjeno krivično djelo, zemlje u kojoj je uhapšen, ili u zemlju države koja je pravno nadležna za takav predmet uz postojanje volje i adekvatne pripreme za preuzimanje istog (UN, 2012).

Navedenim zakonom regulisano je preuzimanje i korištenje dokaza prikupljenih od Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju u predmetima koji se vode pred sudovima u Bosni i Hercegovini. Trenutno su svi predmeti prosljeđeni Tužilaštvu Bosne i Hercegovine (Državna strategija za rad na predmetima ratnih zločina, 2008). Dokazi prikupljeni u skladu sa Statutom Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju i Pravilnikom o postupku i dokazima Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju se mogu koristiti na sudovima Bosne i Hercegovine. Zakon je specificirao dokaze koji se mogu koristiti, a to su oni koji se pojavljuju u formi iskaza svjedoka pred Međunarodnim krivičnim sudom za bivšu Jugoslaviju, iskaza vještaka pred Međunarodnim krivičnim sudom za bivšu Jugoslaviju, iskazi dati službenicima Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju, te dokumentacija i forenzički dokazi koje je prikupio Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju (UN, 2012).

Miletić (2008) dalje argumentuje da korištenje dokaza nije u suprotnosti sa Europskom konvencijom o ljudskim pravima i osnovnim slobodama, a što potvrđuje i Europski sud za ljudska prava zaključio u predmetu *Pelissier i Sassi v. Francuska* (Aplikacija No. 25444/94). Prvi predmet koji je praktično proveden u skladu sa Pravilom 11*bis* i Zakon o ustupanju predmeta od strane Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju Tužilaštvu Bosne i Hercegovine i korištenje dokaza pribavljenih od Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju u postupcima pred sudovima u Bosni i Hercegovini je transfer Radovana Stankovića. Nakon Stankovića ustupljeni predmeti su brojni predmeti među kojima se nalaze: Gojko Janković, Paško Ljubičić, Željko Mejakić, Dušan Fuštar, Momčilo Gruban, Mirko Norac, Mitar Rašević, Radovan Stanković, Savo Todović, Duško Knežević i Milorad Trbić (ICTY, 2022; OSCE, 2010, 7).

Reformom pravosudnog sistema u Bosni i Hercegovini donesen je Zakon o zaštiti svjedoka pod prijetnjom i ugroženih svjedoka, u skladu sa preporukama Vijeća Europe. Ovim zakonom propisuju se mjere psihološke podrške svjedoku i zaštite identiteta i privatnosti putem mjera kao što su svjedočenja video linkom, distorzija glasa i druge mjere. Zakonom se štite svjedoci koji su ugroženi prijetnjom i svjedoci koji su ugroženi. Svjedok pod prijetnjom je onaj čija je sigurnost na bilo koji način ugrožena ili sigurnost njegove porodice, ali pod uslovom da mu se sigurnost ugrožava zbog njegovog učešća u postupku, čak je dovoljno da postoji dovoljno osnova za bojazan da bi sigurnost svjedoka bila ugrožena zbog svjedočenja. Ugroženi svjedok mora biti fizički ili psihički izložen određenoj traumatskoj situaciji tokom izvršenja krivičnog djela ili da ima ozbiljne psihičke poremećaje ili u krajnjem slučaju to može biti maloljetnik (Sijerčić-Čolić, 2008). Generalno zakon štiti svjedoke kroz dvije vrste mjera: (i) proceduralne i (ii) dodatne mjere zaštite.

Kako konstatuje Budimlić (2004, 289-293) primarni zadatak agencija za provedbu zakona je da se „osigura najviši stepen zaštite svih prava i interesa svjedoka pred sudovima u Bosni i Hercegovini“. S tim u vezi, 2004. godine usvojen je i Zakon o programu zaštite svjedoka. Posljedično, Sud Bosne i Hercegovine je izgradio kapacitete za psihološku podršku u Odjelu za podršku žrtvama i svjedocima. Kada se radi o fizičkoj zaštiti Sud Bosne i Hercegovine koristi kapacitete Agencije za istrage i zaštitu.³¹

Jasenka Ferizović (2010) je u analizi 48 predmeta procesuiranih pred Sudom Bosne i Hercegovine zaključila da su mjere zaštite svjedoka korištene u 70% slučajeva. Najčešću primjenu imale su mjere zaštite ličnih podataka dodjelom pseudonima koje su određene za 306 svjedoka u 28

³¹ Propisuje fizičku zaštitu, sigurne kuće, relokaciju, promjenu identiteta, itd.

predmeta, zatim zaštita identiteta svjedočenjem iza paravana za 28 svjedoka u četiri predmeta, svjedočenje putem uređaja za prenos slike i zvuka određena za 48 svjedoka u deset predmeta od čega je 46 svjedoka koristilo uređaje za distorziju glasa i lika. Zanimljiv podatak je i isključenje javnosti u 29 predmeta u vremenu provođenja studije, a zabrana distribuiranja ličnih podataka i fotografija svjedoka u medijima određena je u dva predmeta, dok je u jednom predmetu određeno udaljenje optuženog iz sudnice i nije bilo saslušanja svjedoka. Istraživanje nije obuhvatilo nižerangirane sudove.³²

Praksa sudova Bosne i Hercegovine u kontekstu primjene važećih zakona u procesuiranju predmeta ratnih zločina, zločina protiv čovječnosti i genocida je horizontalno i vertikalno neujednačena, a moguće da jedan od razloga za to jeste korištenje četiri procesna zakona (dva entiteta, Brčko Distrikta i državnih), različito tumačenje običajnog međunarodnog prava i protok vremena od izvršenja krivičnog djela do procesuiranja, ali i oskudno korištenje prethodne nacionalne i međunarodne pravosudne prakse (pogledati Buljubašić i Hola, 2019). Kako to potvrđuje Bubalović (2003) na teritoriji Bosne i Hercegovine u primjeni se nalazi više krivičnih zakona koji na različite načine regulišu pa dolazi do neusklađenosti ne samo normi, već cjelokupnog rada pravosuđa (Bubalović, 2003, 51-68).

4. POLITIKE RETRIBUTIVNIH MEHANIZAMA TRANZICIJSKE PRAVDE U BOSNI I HERCEGOVINI

Iako „skicirana“, Strategija za tranzicijsku pravdu nikada nije imala praktični efekat. Bila je predimenzionirana i implementaciono iznimno loše zamišljena (Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice, 2011). S druge strane, kako bi se unaprijedio rad na predmetima ratnih zločina u decembru 2008. godine usvojena je Državna strategija za rad na predmetima ratnih zločina. Cilj strategije bio je definisati najsloženije i najprioritetnije predmete, te ubrzati djelovanje sudova kako bi najteži predmeti bili završeni u roku od sedam godina, dok bi ostali, oni s manjim prioritetom trebali biti okončani u roku od 15 godina. Konkretizacija strategije ogledala se u nekoliko (pret)postavki (Državna strategija za rad na predmetima ratnih zločina, 2008): (i) predviđala je stvaranje centralizirane evidencije o predmetima ratnih zločina, zbog lakšeg menadžmenta na predmetima i distribuciji predmeta na sudovima u Bosni i Hercegovini, (ii) nastojala je da reguliše neujednačenost sudske prakse kroz usmjeravanje na praksu Suda Bosne i Hercegovine i predviđala je zajedničke sjednice drugostepenih sudova u Bosni i Hercegovini, (iii) predlagala je regionalnu saradnju, kroz ustupanje predmeta osobito kod lica koja imaju dvojno državljanstvo, formiranje regionalne baze podataka, harmonizaciju entitetskih propisa sa državnim i slično, (iv) postavljala je obligacije Visokom sudskom i tužilačkom vijeću Bosne i Hercegovine i nadležnim ministarstvima, te je (v) predlagala konsolidaciju i partnerstvo sa nevladinim organizacijama, osobito po pitanju psihološke pomoći i rada sa svjedocima. Strategija za ratne zločine je bila optimistična, ali nije ostvarila predviđene ciljeve. Tokom 2015. godine je konstatovano da je tek jedna trećina predmeta riješena, a selekcija predmeta po složenosti i važnosti je ostala upitna (Taušan, 2015).

Krajem 2016. godine Izvještaj o procesuiranju ratnih zločina na državnom nivou Organizacije za sigurnost i saradnju u Europi Misiju u Bosni i Hercegovini je predstavio sva područja koja

³² Generalno, nižerangirani sudovi se razlikuju od državnog suda. Oni nemaju slične odjele kao Sud Bosne i Hercegovine, a nepoznanica je u kojoj mjeri (zaštićeni) svjedoci uživaju određenu zaštitu i kakav je efekat svjedočenja na ishod postupka?

onemogućavaju ili otežavaju izvršenje ključnih područja Državne strategije za ratne zločine, te brojne izazove s kojim se suočavaju pravosudni organi u procesuiranju ratnih zločina u Bosni i Hercegovini. Korištenjem intervjua, analizom sudske dokumentacije i izvještaja Misije Organizacije za sigurnost i saradnju u Bosni i Hercegovini (OSCE u BiH) šest najrelevantnijih područja je izdvojeno, koji zahtjevaju konkretno djelovanje (Korner, 2016, 14).

Prvo, upravljanje i djelovanje Tužilaštva BiH se ispostavilo iznimno lošim. Nedostaci koji se odnose na ovu oblast su: (i) nedostatak strateškog planiranja, (ii) nedovoljan broj tužilaca i stručnih saradnika - pravnika, prevodilaca i administrativnog osoblja, (iii) loše obučeni istražitelji, (iv) loše napisane optužnice, posebno u odnosu na pravne kvalifikacije zločina (Korner, 2016, 14).

Drugo, priroda optužnica. Nedostaci se odnose na: (i) rang počinitelja protiv kojih se vodi postupak pred Sudom BiH (tj. tužilaštvo je uzimalo manje složene predmete, kako bi ispunili kvotu, odnosno zadovoljili stanje statistički mjenjenog uspjeha), (ii) fragmentiranost predmeta/optuženih (tj. podizanje više optužnica koje se odnose na jedan događaj ili protiv jednog lica), (iii) nedosljednost u pravnoj kvalifikaciji djela (tj. zločini protiv čovječnosti su kvalifikovani kao ratni zločini bez objašnjenja i utemeljenja) i pravnim pitanjima u vezi s komandnom odgovornošću (tj. novoimenovani tužioci ne poznaju koncepte komandne odgovornosti i udruženog zločinačkog poduhvata), (iv) broj optužnica vraćenih na doradu (tj. višestruko vraćanje jedne optužnice na doradu) (Korner, 2016, 22).

Treće, preostali neriješeni predmeti, uključujući i ustupanje predmeta. Tužilaštvo Bosne i Hercegovine je u julu 2013. godine imalo ukupno 682 neriješena predmeta sa poznatim izvršiteljima. U junu 2015. godine broj je povećan na 725 neriješenih predmeta protiv poznatih osumnjičenih lica, dok je 375 predmeta bilo u fazi istrage, a 350 u fazi prijave krivičnog djela od ukupno 5205 osumnjičenih. Početak 2016. godine započeo je sa 672 neriješenih predmeta što u analizi trenda predstavlja 1,5% smanjenje predmeta u odnosu na 2013. godinu (Korner, 2016, 33). Ovi podaci ukazuju na zabrinjavajući spori rast trenda okončanih predmeta protiv poznatih osumnjičenih lica.

Četvrto, zaštita svjedoka i zločini seksualnog nasilja. Korner (2016, 35) navodi da su „[p]roblemi u oblasti zaštite svjedoka toliko razgranati i složeni” zbog čega je veoma teško pružiti kratku analizu efektivnosti svjedočenja i zaštite svjedoka u krivičnim stvarima u kontekstu ratnih zločina. To uključuje nedostatke programa zaštite na kantonalnim sudovima u Federaciji i okružnim u Republici Srpskoj i nezaštićenost identiteta svjedoka.

Peto, sistem evaluacije Visokog sudskog i Tužilačkog vijeća (tj. norma). Visoko sudsko i Tužilačko vijeće Bosne i Hercegovine odredilo je godišnju normu od pet predmeta, koje je prema izjavama Tužitelja nemoguće ispuniti kvalitetno u roku od jedne godinu, osobito ukoliko se radi o složenim predmetima. Sistem evaluacija treba promjene (pogledati Korner, 2016, 37-39).

I šesto, primjena Zakona o krivičnom postupku je površna i nedosljedna. Naime, optužnice se vraćaju na doradu zbog nedostataka u optužnici, a dodatni problem su potrebe za detaljnim objašnjenjima koji se odnose na dokazne materijale (Korner, 2016). Očigledno je potrebna specijalizacija i kontinuitet rada praktikanata na predmetima ratnih zločina.

Izvještaj prikazuje objektivno stanje rada na predmetima ratnih zločina u Bosni i Hercegovini. Predlaže i učestalije korištenje već utvrđenih činjenica iz drugih postupaka, posebno postupaka vođenih pred Međunarodnim krivičnim sudom za bivšu Jugoslaviju, frekventnije primjene ovlasti koje sudije imaju u sferi upravljanja predmetima, redovnije i intenzivnije obuke za tužioce i

branitelje u oblasti zagovaranja, promjene ukorijenjene prakse naprimjer da rad počinje u 8.00 sati ujutro i završava se u 4.00 sata poslijepodne. Efikasan sistem krivičnog pravosuđa nameće potrebu obavljanja radnih zadataka i izvan službenog radnog vremena (Korner, 2016, 43). Korner je napravila sadržajne preporuke kojima bi se unaprijedio rad svih procesnih subjekata koji učestvuju na predmetima ratnih zločina (pogledati Korner, 2016, 72-79).

Iako se Strategija pokazala neuspješnom, Vijeće ministara Bosne i Hercegovine, na prijedlog Ministarstva pravde Bosne i Hercegovine, je 2017. godine donijelo Odluku o formiranju Radne grupe za izradu izmjena i dopuna Državne strategije za rad na predmetima ratnih zločina (Pogledati Vijeće ministara Bosne i Hercegovine, Odluka o formiranju Radne grupe za izradu izmjena i dopuna Državne strategije za rad na predmetima ratnih zločina, Službeni glasnik Bosne i Hercegovine, broj 44/17.). Visoko sudsko i tužilačko vijeće je odobrilo djelovanje Radne grupe 2017. godine, a krajem iste godine pravosudne institucije u Bosni i Hercegovini procesuirale su 473 predmeta ratnih zločina.

Naredne godine (2018.) dovršen je nacrt Revidirane strategije za ratne zločine u Bosni i Hercegovini. Nastojala je otkloniti nedostatke Strategije za ratne zločine iz 2008. godine, te uspostaviti nove smjernice/obaveze i to da je: (i) prioritet procesuiranja najodgovornijih počinitelja pred Sudom Bosne i Hercegovine, (ii) adekvatno kategoriziranje predmeta na složene i manje složene, te odlučivanje nadležnosti sudova po složenosti predmeta, (iii) osiguranje efikasnog raspoređivanja predmeta na niže sudove, (iv) nakon premještanja manje složenih predmeta na enitetske sudove i sud distrikta, potrebno je osnažiti ljudske resurse za rad na predmetima ratnih zločina, (v) poboljšanje regionalne saradnje kroz ustupanje predmeta i izručenja osoba s dvojnim državljanstvom, (vi) ažuriranje kompletne evidencije o svim istražnim, otvorenim i neriješenim predmetima koji se nalaze pred Sudom i Tužilaštvom Bosne i Hercegovine i (vii) unaprijeđenje pozitivnopravnih propisa kako bi žrtve/svjedoci mogle ostvarivati prava na oštetu i druga prava. U tom periodu postojalo je više od 5.300 osumnjičenih osoba za ratne zločine. Neusvajanjem strategije sistemsko pristupanje predmetima ratnih zločina je uskraćeno (Rovčanin, 2018).

Veoma važno, subjekti iz pravosuđa izrazili su zabrinutost za saradnju susjednih država u predmetima ratnih zločina. Ne postoji čvrsta razmjena dokaza i ekstradicije optuženih u državama bivše Jugoslavije. Postoje dva ključna problema za sudije i tužioce. Prvi je nedostatak kvalitetnog osoblja i ekspertize u predmetima ratnih zločina. Drugi je manjakovost u pristupima materijalnim dokazima i svjedocima zbog ograničenja u vremenu (i.e. tužiocima ovisi o broju podignutih optužnica zbog kvota/obaveza) i protoku vremena uslijed čega svjedoci umiru ili postaju nepouzdana zbog pogoršanja ili iskrivljenja sjećanja/memoriije (Balkan Investigative Reporting Network, 2019). Imajući navedeno u vidu, rok koji je teoretiziran na 2023. godinu je doveden u pitanje.

No, Vijeće Ministara Bosne i Hercegovine je krajem 2018. godine usvojilo Revidiranu strategiju za rad na predmetima ratnih zločina. Razlozi za donošenje nove strategije su problemi u praksi, izostanak očekivanih rezultata, izmjenjene okolnosti u smislu procesuiranja predmeta ratnih zločina, zločina protiv čovječnosti i genocida. Navodi se da je do kraja 2017. ostalo neriješeno postupanje protiv 5390 poznatih lica, 780 protiv nepoznatih lica, te 2379 predmeta u kojima nije izvjesno da li postoji krivično djelo. Revidirana strategija za ratne zločine u Bosni i Hercegovini uspostavila je ciljeve: (i) prioritet procesuiranja najsloženijih predmeta i najodgovornijih osoba za ratne zločine, te ažuriranje evidencija o svim predmetima (ii) adekvatno kategoriziranje

predmeta na složene i manje složene, te odlučivanje nadležnosti sudova po složenosti predmeta, (iii) rokove za procesuiranja, (iv) mehanizme i efikasno prenošenje predmeta na entitetski nivo i nivo Brčko Distrikta Bosne i Hercegovine, (v) ujednačavanje sudske prakse, (vi) procjene ljudskih i materijalnih kapaciteta, te njihovo osnaživanje, osobito pravosuđa i policije (vii) poboljšanje regionalne saradnje, (viii) održavanje i unaprijeđenje zaštite, podrške i tretmana žrtvama u krivičnim procesima, te (ix) pojačan nadzor nad provođenjem izmijenjene i dopunjene Strategije kroz rad Nadzornog tijela (Revidirana strategija za ratne zločine u Bosni i Hercegovini, 2018).

Strategija obećava uspostavljanje centralizirane evidencije kako bi se imao uvid u vjerodostojnije, preglednije i potpunije podatke i olakšao eventualni prenos predmeta. Predmeti su podijeljeni u dvije kategorije: složeni predmeti i manje složeni predmeti. Složeni predmeti procesuiraju se pred državnim pravosuđem, a manje složeni pred državnim i pravosuđem entiteta i Brčko Distrikta Bosne i Hercegovine. Zbog efikasnije raspodjele i procesuiranja predmeta zamišljen je nadzor nad situacijama tužilaštva na nižim nivoima podnose zahtjev Sudu Bosne i Hercegovine prijedloge za ponavljanje ocjene složenosti i ponovno preuzimanje ranije prenesenih predmeta. Nadzorno tijelo se po pravilu stalnu informira o postupcima. Kako bi se omogućilo prohodnije upravljanje uspostavljeni su kriterijumi za ocjenu složenosti predmeta. Naglašene su brojne pozitivne inicijative kao što su osnaživanje kapaciteta, poboljšavanje regionalne saradnje, podrške i zaštite svjedoka i žrtava. Naglašeno je i da Nadzorno tijelo formirano od Vijeća ministara Bosne i Hercegovine ima za cilj praćenje efikasnosti i kvaliteta provedenih mjera, te evaluacije očekivanih rezultata.

U smislu kriterija Strategija predviđa težinu krivičnog djela, te svojstvo i uloge počinitelja. Ako se ispunjavaju kriteriji, pojedinačno ili u međusobnoj vezi, postupak će se voditi pred Sudom Bosne i Hercegovine. U svim drugim slučajevima postupak će se voditi pred drugim nadležnim sudom u Bosni i Hercegovini. Kada govorimo o težini krivičnog djela radi se o: (i) pravnoj kvalifikaciji krivičnog djela, i to uvijek krivična djela genocida i zločina protiv čovječnosti, a uvjetno krivična djela ratnog zločina protiv civilnog stanovništva, ratnog zločina protiv ratnih zarobljenika ili ratni zločin protiv ranjenika i bolesnika, ali samo ukoliko je ispunjen jedan od ostalih kriterija, potom (ii) sistemska ubistva, (iii) teži oblici silovanja što podrazumijeva sistemska silovanja i formiranje zatočeničkih objekata čiji cilj je seksualno ropstvo, zatim (iv) teži oblici nezakonitog zatvaranja ili bilo kakvo teško oduzimanje fizičke slobode, što uključuje formiranje, procesuiranje i oduzimanje slobode u logorima i zatočeničkim objektima, ali u kontekstu masovnosti, dužine ili teških uslova zatvaranja. Na kraju u kriteriji težine ulaze i (v) bilo kakvi teže forme nanošenja patnje civilnom stanovništvu, kao što su masovno bombardovanje civilnih objekata, destrukcija religijskih i kulturno-historijskih spomenika, te (vi) poveznice konkretnog predmeta sa drugim predmetima (Revidirana strategija za ratne zločine u Bosni i Hercegovini, 2018).

Dodatni kriteriji, kao što je ranije navedeno, su svojstvo i uloga počinitelja u izvršenju krivičnog djela. Sud Bosne i Hercegovine će preuzimati predmete ukoliko se radi o ulozi u (i) formacijskoj dužnosti, odnosno (ii) rukovodećoj funkciji u upravljanju logorima i zatočeničkim objektima, te (iii) bilo kakva politička ili pravosudna funkcija, potom (iv) svi teži *modus* izvršenja i nivoi odnosno stepeni učešća u izvršenju krivičnog djela, a pod tim se misli na udruženi zločinački poduhvat i komandnu odgovornost (Revidirana strategija za ratne zločine u Bosni i Hercegovini, 2018).

Predstavnici žrtava istakli su nezadovoljstva Revidiranom strategijom. Kako navodi jedan od predstavnika žrtava Murat Tahirović „Ni godinu dana nakon usvajanja nove strategije mi

nemamo informaciju za predmete sa 'A' liste – koliko je optuženih, koliko je istraga, koliko procesuiranih“. Predsjednik Visoko sudskog i tužilačkog vijeća Halil Lagumdžija dodaje da „[k] rajnji rok po Revidiranoj strategiji je 2023. godina. Mi gubimo trku s vremenom zbog svega neurađenog. Ni u narednim godinama, bojim se da ništa bolje nećemo postići. Osim što umiru svjedoci ratnih dešavanja, bojim se da su u Državnom tužilaštvu iscrpljeni resursi za poboljšanje rezultata“. Predstavnici žrtava smatraju da idalje nema hrabrosti za podizanje optužnica u najsloženijim predmetima, da žrtve nemaju transparentan uvid u načine kako se selektiraju predmeti, te ne postoji regionalna saradnja zbog čega brojni osumnjičeni/optuženi bježe od pravde uglavnom u susjedne države (Muslimović, 2021). Imajući u vidu navedeno, rok 2023. godine za dovršetak implementacije Strategije je preambiciozan.

Ranije preporuke iz Izvještaja Organizacije za europsku sigurnost i saradnju većinom nisu uvažene ili su djelomično uvažene. Ogromni problemi, između ostalog, u zaostatku predmeta nisu riješeni, upravljanje radom tužilaštva je neefikasno, ukazano je na nemogućnost Suda Bosne i Hercegovine da izvrši prioritizaciju najsloženijih predmeta, te prisutnu neefikasnost u istragama i postupku optuživanja odnosno strukturalni problemi procesuiranja ratnih zločina, zločina protiv čovječnosti i genocida. Novi Izvještaj predlaže brojne preporuke kao što su restrukturiranje istražnih timova pri Tužilaštvu Bosne i Hercegovine, unaprijeđenje procesa provođenja istraga i skiciranja optužnica, osnaživanje upravljanja suđenjima kako bi se umanjila dužina trajanja. U novom izvještaju naglašeno je da rok 2023. godine za okončanje predmeta ratnih zločina uistinu neće biti realiziran. Protok vremena od izvršenja zločina dovodi do starosti osumnjičenih i svjedoka, te otežava prikupljanje dokaza zbog čega će biti upitno provođenje krivičnih procesa uopšte (Korner, 2020).

Donesen	Teritorija	Krivični zakon/drugo	Napomene
1976.	SFRJ	1976. Krivični zakon Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije	Usvojen od Republike Bosne i Hercegovine 1992. godine i entiteta RS 1993. godine. Ovaj krivični zakon je bio važeći tokom rata u Bosni i Hercegovini, a njegova primjena se nastavlja u predmetima ratnih zločina (OSCE, 2011).
1995.	BiH	Opći okvirni sporazum za mir u BiH sa Aneksima	Kreirao je entitete i uspostavio pravosudnu nadležnost na nivou entiteta. Uspostavljen je Ustavni sud i Dom za ljudska prava.
1996. (kraj 2004.)	BiH, Hrvatska, Srbija i Crna Gora	Proceduralna pravila puta	Uspostavljen je međunarodni monitoring u predmetima ratnih zločina.
1998.	FBiH	Krivični zakon FBiH	Prema Velikom vijeću Europskog suda za ljudska prava Krivični zakon FBiH se veoma rijetko koristi u predmetima ratnih zločina, ipak prema OSCE-u i udovi u FBiH su primjenjivali navedeni zakon „u ograničenom broju predmeta“ (Trapani, 2011). Odredbe o ratnim zločinima su identične onim iz Krivičnog zakona Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije.
2000.	RS	Krivični zakon RS	Ovaj zakon je veoma rijetko, ako ikako primjenjivan u predmetima ratnih zločina. ³³

³³ Europski sud za ljudska prava, 2013. Maktouf i Damjanović protiv Bosne i Hercegovine, broj predmeta 2312/08 i 34179/08.

Donesen	Teritorija	Krivični zakon/drugo	Napomene
2000.	BiH	Zakon o Sudu BiH	Osnovan je Sud BiH, a postao je operativan 2002. godine.
2001.	Brčko	Krivični zakon BD BiH	Ovaj zakon je veoma rijetko, ako ikako primjenjivan u predmetima ratnih zločina. ³⁴
2003.	BiH, FBiH, RS, BD	Krivični zakon BiH/ FBiH/RS/BD + zakoni o krivičnom postupku	Reformom krivičnog pravosuđa usvojeni su novi krivični zakoni u Bosni i Hercegovini. Oni se značajno razlikuju po pitanju međunarodnih zločina od Krivičnog zakona Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije. Uspostavljena je jurisdikcija državnog suda u predmetima ratnih zločina.
2005.	BiH	Zakon o dopunama Zakona o Sudu BiH	Uspostavljeno je odjeljenje za ratne zločine pri Sudu Bosne i Hercegovine.
2008.	BiH	Državna strategija za rad na predmetima ratnih zločina	Strategija za poboljšanje rada na predmetima ratnih zločina u Bosne i Hercegovine.
2018.	BiH	Revidirana strategija za rad na predmetima ratnih zločina	Strategija za poboljšanje rada na predmetima ratnih zločina u Bosne i Hercegovine.

Tabela 1. Prikaz najznačajnijih aktivnosti u Bosni i Hercegovini

5. UMJESTO ZAKLJUČKA: KRITIČKI OSVRT

U ovome radu izvršen je pregled retributivnih mehanizama tranzicijske pravde u Bosni i Hercegovini. Utvrđeno je da postoji vertikalno i horizontalno troslojni pravosudni sistem: međunarodni krivični odgovor, hibridni krivični odgovor i nacionalni odgovor. Međunarodni krivični odgovor je bio privremenog karaktera i nastojao je omogućiti kratkoročno rješenje uz namjeru prepuštanja krivičnog procesuiranja nacionalnim pravosuđima. Uz prepreke i ograničenja, takav odgovor je prebacio teret na fragilnu državnu strukturu koja nije mogla samostalno omogućiti brzi i učinkovit odgovor. Kratkotrajni hibridni sistem je uveo različite praktikante i različita iskustva. U jednu ruku bio je od koristi pravosuđu da slobodnije djeluje, izgradi praksu i osposobi kapacitete državnog pravosuđa, dok u drugu je uvelo za bosanskohercegovačko iskustvo nekonvencionalne (strane) prakse. Retributivni odgovori nacionalnog pravosuđa bili isuviše komplicirani zbog raslojenosti pravosuđa i nepostojanja konkretnog strateškog pristupa u postupanju u predmetima ratnih zločina, zločina protiv čovječnosti i genocida. Sudska praksa je bila neujednačena i vertikalno i horizontalno, procesi su bili spori, a brojna odgovorna, srednjerangirana i nižerangirana lica nisu procesuirana zbog najblaže govoreći tromosti sistemskog odgovora.

Činjenica je da retributivni odgovori čiji centralni subjekt je pravosuđe ne treba primarno omogućiti prevenciju eventualnih budućih zločina, već dovesti najodgovornija lica pred pravdu i strogo ih kazniti. U tom smislu, kazne zatvora su u prosjeku oko devet godina. Upitno je kakav efekat su retributivni odgovori tranzicijske pravde ostavili. Jedna studija alarmira da programi

³⁴ Europski sud za ljudska prava, 2013. Maktouf i Damjanović protiv Bosne i Hercegovine, broj predmeta 2312/08 i 34179/08.

izdržavanja kazne zatvora neomogućavaju rehabilitacijske efekte i da se osuđenim nakon izdržavanja kazne ne mijenjaju odnos prema krivičnom djelu, odnosno ne postoji internalizacija i eksternalizacija krivnje (Buljubašić, 2019). Imajući u vidu izvjesne neuspjehe restorativnih mehanizama tranzicijske pravde nije za očekivati da je pravosuđe samostalno trebalo, bez drugih efektivnih vanpravosudnih mehanizama, biti u mogućnosti da bude korektor društva i ostvari transformativne, katarzične, utjecaje u tranzicijskom, postratnom i postgenocidnom, društvu.

Iako Degan, Pavišić i Berišević (2011) smatraju da je od svih pristupa krivičnim procesima u postkonfliktnim društvima do sada najuspješniji model primjenjen u Bosni i Hercegovini³⁵ Clark (2011) sugerije da pravosudni procesi ne mogu *per se* definisati tranzicijsku pravdu; oni imaju „ograničene funkcije i ne ohrabruju oprost i pomirenje, čak suprotno, oni podržavaju cikličnost nasilja ohrabrujući osvetu“ (Cf. Scharf & Williams, 2003, 190). Kao što se moglo uočiti iz ranije izloženog, ovaj rad je uglavnom u saglasnosti sa navedenim. Argumenti da ukoliko se pravičnost u velikoj mjeri ostvari ona je „kompatibilna sa mirom [...] i može biti kritična za održivost mira“ (Kerr, 2007, 379) su idealizacije u pokušaji da se teret neuspjeha društvenih odgovora, restorativnih mehanizama tranzicijske pravde, prebaci na pravosuđe. Pravosudnom odgovoru se mogu iznijeti brojni prigovori, ali je u potpunosti neutemeljeno argumentirati da će pravosuđe svojim naporima, bez efektivnih društvenih odgovora, dosegnuti procese pomirenja, pozitivnog mira, osobito ne da je retributivnim mehanizmima tranzicijske pravde trebalo supstituirati restorativne mehanizme pravde.

Brojni autori porede retributivne odgovore u drugim postkonfliktnim državama i doprinse idealizacijama retributivnih odgovora tranzicijske pravde u Bosni i Hercegovini, takvo što je neutemeljeno. Ranije navedeni nedostaci i manjkavosti politika suprotstavljanja ratnim zločinima, zločinima protiv čovječnosti i genocidu, kao i u evaluacijama krivičnih procesa istaknuti nedostaci i manjkavosti evaluacije pravosudnih odgovora na ratne zločine ukazuju da takve idealizacije nisu utemeljene. Okončanje nekažnjivosti svakako ostaje problematično, ako ne i upitno. Ovaj rad naglašava da je vrijeme da se restorativne aktivnosti adekvatno urede (npr. reparaacije žrtvama) a da se odbace eventualni pokušaji uspostavljanja drugih aktivnosti (npr. lustracije, komisije za istinu i pomirenje, vetting). Potrebno je napraviti tranziciju iz aktivnosti suočavanja s prošlošću u aktivnosti preveniranja u suprotstavljanja desničarskom ekstremizmu (Buljubašić, 2022), uključujući negiranja i minimiziranja sudski utvrđenih ratnih zločina, zločina protiv čovječnosti i genocida.

BIBLIOGRAFIJA

- Balkan Investigative Reporting Network (2019). Report After the ICTY: Accountability, truth and justice in the former Yugoslavia, 10.
- Budimlić, M. (2004). Sporazumi i potvrdna izjašnjenja o krivici – praksa pred Tribunalom za bivšu Jugoslaviju i nacionalnim pravosuđima. *Kriminalističke teme*, 1-2, 3, str. 289-293.

³⁵ Primarno zbog dvostrukog pristupa „odozgo“ prema „dole“ (Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju) i „odozdo“ prema „gore“ (sudovi u Bosni i Hercegovini i drugi nacionalni sudovi). Dakle, radi se o krivičnim procesima protiv najodgovornih lica na međunarodnom nivou i ostalih na nacionalnom nivou, zbog čega su ovi postupci bili u neku ruku holistički.

- Buljubašić, M. (2019). Rehabilitation Programmes for Convicted War Criminals in Domestic Prisons in Bosnia and Herzegovina: Case Study of Sarajevo Prison, *International Criminal Law Review*, 19(1), 69-94.
- Buljubasic, M., & Hola, B. (2019). Perpetrators on trial: Characteristics of war crimes perpetrators tried by courts in Bosnia and Herzegovina & ICTY. In A. Smeulders, M. Weerdesteijn, & B. Holá (Eds.), *Perpetrators of International Crimes: Theories, Methods and Evidence* (pp. 273-295). Oxford University Press.
- Buljubašić, M. (2021). U dobrim odnosima / In good Relations: Pojašnjavanje tranzicijske pravde / Clarifying Transitional Justice. *Pregled: časopis Za društvena Pitanja / Periodical for Social Issues*, 62(2), 101–123.
- Buljubašić, M. (2021). Mir mirovnim sredstvima / Peace by Peaceful Means: Restorativni mehanizmi tranzicijske pravde / Restorative Mechanisms of Transitional Justice. *Pregled: časopis Za društvena Pitanja / Periodical for Social Issues*, 61(1), 101–126.
- Buljubašić, M. (2022). *Nasilni desničarski ekstremizam na Zapadnom Balkanu: Pregled izazova pojedinih zemalja u oblasti P/CVE*. Radicalisation Awareness Network.
- Bonačić, M. (2014). Međunarodni rezidualni mehanizam za kaznene sudove: funkcije i odnos s hrvatskim pravosuđem, *Zbornik Pravnog Fakulteta Univerziteta u Zagrebu*, 64, 5-6, 1061-1089.
- Bonačić, M. (2012). Model internacionaliziranih kaznenih sudova: karakteristike i usporedba. *Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu*, 19, 1, 31-73.
- Bubalo, T. (2003). Kaznene sankcije prema kaznenima zakonima Bosne i Hercegovine. *Pravo i pravda*, 2, 1-2, 52-68.
- Clark, J.N. (2011). Transitional Justice, Truth and Reconciliation: An Under-Explored Relationship. *International Criminal Law Review*, 11, 241–261.
- Degan, V.Đ., Pavišić, B. & Beširević, V. (2011). *Međunarodno i transnacionalno krivično pravo*. Beograd: Pravni fakultet Univerziteta Union, Službeni glasnik.
- Taušan, M. (2015). Strategija na pola puta: Riješena trećina prijava za ratne zločine, 23.10.2015. preuzeto sa: <http://detektor.ba/strategija-na-pola-puta-rijesena-trecina-prijava-za-ratne-zlocine/>.
- Rovčanin, H. (2018). Revidirana strategija za ratne zločine od važnosti za postizanje pravde, 27.09.2018. preuzeto sa: <http://detektor.ba/revidirana-strategija-za-ratne-zlocine-od-vaznosti-za-postizanje-pravde/>.
- Donnelly, J. (1999). *Međunarodna ljudska prava*. Helsinški komitet za ljudska prava u Bosni i Hercegovini.
- Europski sud za ljudska prava (2008). *Damjanović v. Bosna i Hercegovina*, Aplikacija broj 2312/08 34179/08.
- Europski sud za ljudska prava (1994). *Pelissier i Sassi v. Francuska*, Aplikacija broj 25444/94).
- Galtung, J. (2009). *Mirnim sredstvima do mira: mir i sukob, razvoj i civilizacija*. Beograd: Službeni glasnik/Jugoistok XXI.
- Kerr, R. (2004). *The International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia: An Exercise in Law Politics and Diplomacy*. Oxford University Press.

- Kerr, R. (2007). Peace through Justice? The International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia, *Southeast European and Black Sea Studies*, 7, 379.
- Korner, J. (2016). *Processing of war crimes at the State level in Bosnia and Herzegovina*. Organisation for security and Cooperation in Europe. Pristupljeno sa <http://www.osce.org/bih/247221?download=true>.
- Korner, J. (2020). *Improving War Crimes Processing at the State level in Bosnia and Herzegovina*. Organization for Security and Co-operation in Europe.
- Krapac, D. (2011). Međunarodni kazneni sudovi. Rad Hrvatske akademije znanosti umjetnosti, razred društvene znanosti, 48, 165-232.
- McIntyre, G. (2011). The International Residual Mechanism and the Legacy of the International Criminal Tribunals for the Former Yugoslavia and Rwanda. *Goettingen Journal of International Law*, 3, 923-983.
- Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju (2012). Činjenice i statistika, dostupno na www.icty.org/en/content/infographic-icty-facts-figures.
- Miletić, A. (2008). Korištenje dokaza pribavljenih od strane MKSJ u postupku pred sudovima u Bosni i Hercegovini sa posebnim osvrtom na prihvatanje dokazanih činjenica ustanovljenih pravosnažnim odlukama MKSJ. *Pravo i pravda*, 8, 1.
- Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice (2011). Strategija za tranzicijsku pravdu u Bosni i Hercegovini 2012-2016.
- Munivrana Vajda, M. i Novoselec, P. (2017). Univerzalno načelo u hrvatskom kaznenom pravu, posebno s osvrtom na odnos zakona o primjeni statuta međunarodnog kaznenog suda i kaznenog zakona. *Hrvatski ljetopis za kaznene znanosti i praksu*, 24 (2), 695-714.
- Muslimović, A. (2021). Žrtve nezadovoljne, u pravosuđu pesimisti za ispunjenje već probijenih rokova iz Revidirane strategije za rad na predmetima ratnih zločina. Dostupno na: <https://detektor.ba/2021/10/11/zrtve-nezadovoljne-u-pravosudju-pesimisti-za-ispunjenje-vec-probijenih-rokova-iz-revidirane-strategije-za-rad-na-predmetima-ratnih-zlocina/>.
- Olsen, T.D., Payne, L.A. & Reiter, A.G. (2010). *Transitional Justice in Balance: Comparing Processes, Weighing Efficiency*. Washington, DC: United States Institute of Peace Press.
- Opći okvirni sporazum za mir u Bosni i Hercegovini (1995). Aneks 4.-Ustav Bosne i Hercegovine.
- Organizacija za europsku sigurnost i saradnju (2011). Postizanje pravde u Bosni i Hercegovini. OSCE Misija u BiH, 19.
- Organizacija za sigurnost i saradnju u Europi (2010). *Procesuiranje predmeta ustupljenih Bosni i Hercegovini od strane MKSJ u skladu sa Pravilom 11 bis: Osvrt na rezultate petogodišnjeg praćenja postupaka koje je provela Misija OSCE u BiH*. Misija OSCE u BiH, 7.
- Peterson, T.H. (2006). *Temporary courts, permanent records*. United States Institute of Peace, Special report 170, str. 1-20.
- Pittman, T.W., (2011). The Road to the Establishment of the International Residual Mechanism for Criminal Tribunals: From Completion to Continuation, *Journal of International Criminal Justice*, 9, str. 805.

- Sarkin, J., Nettelfield, L., Matthews, M. & Kosalka, R. (2014). *Missing Persons from the Armed Conflicts of the 1990s: A Stocktaking*, Sarajevo: International Commission on Missing Persons (ICMP).
- Sokolović, S. & Krajina, B. (1981). *Komentar Krivičnog zakona Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine*. IRO Veselin Masleša.
- Softić, S. (2013). Princip transnacionalnog krivičnog prava 'izruči ili krivično goni'. *Bezbednost, Beograd*, 55(2), 51-63.
- Softić, S. (2020). *Post festum: pravna priroda rata u Bosni i Hercegovini*. Fakultet za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije.
- Smajlagić, N. (2020). Restorativna pravda: novi oblik gledanja i reakcije na kriminalitet. *Pregled: časopis Za društvena Pitanja / Periodical for Social Issues*, 3(3), 185–209.
- Tomić, Z. (2008). *Krivično pravo II*. Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu.
- Tokača, M. (2012a). *Bosnian Book of Death I*. Sarajevo: Research Documentation Centre.
- Tokača, M. (2012b). *Bosnian Book of Death II*. Sarajevo: Research Documentation Centre.
- Tokača, M. (2012c). *Bosnian Book of Death III*. Sarajevo: Research Documentation Centre.
- Tokača, M. (2012d). *Bosnian Book of Death IV*. Sarajevo: Research Documentation Centre.
- Trapani, A. (2011). *Assessing the impact of the international ad-hoc tribunals on the domestic courts of the former Yugoslavia*. DOMAC Report, 13.
- Ujedinjene nacije (2002). Pravila o postupku i dokazima. Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju.
- Vijeće Ministara Bosne i Hercegovine (2018). Revidirana državna strategija za rad na predmetima ratnih zločina.
- Zwierzchowski, J. & Tabeau, E. (2010). The 1992-95 War in Bosnia and Herzegovina: Census-Based Multiple System Estimation of Casualties' Undercount. Berlin: Conference Paper. Pristupljeno sa http://www.icty.org/x/file/About/OTP/War_Demographics/en/bih_casualty_undercount_conf_paper_100201.pdf.

Podaci o autoru

Mirza Buljubašić, viši asistent, Fakultet za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije Univerziteta u Sarajevu. E-mail: mbuljubasic@fkn.unsa.ba